

Василије М. КУСОВАЦ*

ЗДРАВСТВЕНЕ ФУНКЦИЈЕ У ВРИЈЕМЕ ДИНАСТИЈЕ ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

Сваки степен развоја материјалне и других видова културе праћен је и одговарајућим степеном развоја здравствене културе, а од конституисаности државне заједнице зависи степен развоја њених здравствених функција. А када је у питању биолошки опстанак као исконска категорија, онда и сви видови народног стваралаштва у сврху заштите здравља, улазе у систем здравствених функција. Отуда је и наша намјера, да у овом Саопштењу, без обзира на степен развоја и организацију државе на просторима Црне Горе у вријеме династије Петровић Његош, подведемо све оне активности друштвених структура, спонтане или организоване, индивидуалне или колективне, изнуђене или промишљене, под појам здравствених функција. Оне то и јесу по природи појављивања и постојања, јер им је циљ чувања здравља и заштита од болести. Дужина трајања развојног процеса ће бити зависна од више фактора: историјских, географских, климатских, друштвено-економских, религиозних итд.

Црногорски народ је био осуђен да се кроз неколико вјекова бори за свој физички опстанак, а кроз то и за своје национално и вјерско постојање. Док је Европа отварала велике медицинске школе факултете и универзитете, дотле је Црна Гора, та мала али независна држава, у јаком али не и пријатељском окружењу различитих култура и развојних степена, вјера и обичаја, кроз вјекове имала најразвијеније „ратне школе” са едукативним капацитетима по њеним ћувицима на бранику њене слободе, независности и чувању „голих живота њених грађана”.¹ А то није мјерено годинама – вјекове је низала у сталној борби за одржавање својег црногорског националног идентитета, своје вјере и своје државе.

---

* Доктор медицинских наука, Цетиње.

¹ Кусовац В., *125 година Болнице „Данило I”*, Зборник радова из историје црногорског санитета, Цетиње, 1998, 11

Географски и климатски фактор су имали значајну улогу у развоју. У „Грлици” за 1835. годину штампан је „Кратки поглед на географическо-статистическо описаније Црне Горе.”² У њему је записано: „Црна Гора млого је брдовита ...” а „раздјељује се на 8 окружија, од коије четири Нахије, а друга четири Брда зову се...”. За Катунску Нахију каже: „...пак и то је нагомилана све с превеликијема голијема стијенама, које се овдје крши зову”.³ У оновременој Црној Гори „Два су главна пута (у Црној Гори); први и главнији води од Котора преко Његуша, Цетиња, Добрскога села и Цеклина на Црнојевића Ријеку; а други разстављајући се с првијем од Његуша, иде преко Њеклића, Бјелица, Кчева и Пјешиваца у Никшиће, но тако су и један и други на млогијема мјестима рђави и стрменити, да једва коњ натоварен преко њи(х) може ходити...”.⁴ Остало су „стазе преко крша”, „изузимајући оне преко Бјелопавлићкије и Црмничкије поља”. А 109. година прије овог описа, владика Данило је спријечио „његово блаженство” патријарха пећског приликом његове „визите” ...„да се сâм не труди проз ову кршовиту земљу су толико тешкијех коња и људих, и тако се је на нашу молбу преклонио и уставио се је у Брда и у Зету...”.⁵ У оновременој Црној Гори посебну тешкоћу је представљао „...докле се не почне мука доходит од снијега...”.⁶

Општа непросвијећеност је и здравствену културу одржавала на нивоу народне медицине. У писму владике Данила изванредном провидуру, 20. априла 1728. године, каже се: „...предику учинит оному пуку малоумному”,⁷ а војводи Марку Андрину из Бечића 30. октобра исте године: „...Ја сам доста и жив био међу ови зли и непокорни народ и одавно бих крепа от јазве, него се разговарам и гледам у прве старе историје да су и гора зла била и горе мутње”.⁸ А владика Сава 1. јануара 1746. год. Пише изванредном провидуру: „...Нијесмо имали коље вас приђе поздравит от великога мојега труда и муке које имам међу овом дивљом крајином. Не даду ми ни празника починут ни блага дневи учинит ...”.⁹ И владика Петар I у Посланици Љуботињанима и Зачиранима каже: „...него сам остара више од зла и непо-

² Календар „Грлица” за 1835 годину, 41-54

³ Записи, Гласник цетињског историјског друштва, год. XIV, књига XXV, фебруар 1941, Цетиње, 98.

⁴ *Ibidem*, 100.

⁵ *Зборник докумената из историје Црне Горе (1685-1782)*, спремио за штампу др Јефто Миловић, Цетиње, 1956, 57.

⁶ *Ibidem*, 259

⁷ *Ibidem*, 80.

⁸ *Ibidem*, 81

⁹ *Ibidem*, 176

слуха црногорскога, него ли од мојијех данах ...”.¹⁰ Његово „жаленије... за покраћење ваше домаће рати и крвопролића, радећи вас саставити у слогу и јединство...” је добрим дијелом сврха и смисао његових посланица, само њему својственим стилем писаних.¹¹ Настојања „да добри људи буду поштовани, а зли кастигани” остаће трајна жеља, али и илузија живота не само оновремене Црне Горе,¹² иако владика Василије изванредном провидуру, 23. новембра 1759. године, каже: „...С немалијем нашијем трудом учинили смо Черногорце како мирне јагаџце у љубави међу собом и са свакијем наоколо себе, особивлаже с Приморјем...”.¹³

Власт у оновременој Црној Гори су представљали „По милости б(о)жијег ми гувернадур и сердари, кнезови и главари, о(д) све Црне Горе који примамо власт и старјешинство у нашој провинцији благословенијем преосвештенога митрополита цетињскога г-на Саве...”.¹⁴ Обавеза власти у оновременој Црној Гори је, превасходно, била у организовању сталног отпора непријатељу из сусједства, али и унутрашњих односа. „Војвода Илија Дрекаловић и губернатор свих Брда” пише провидуру „...да није било нас, Црногораца и Брђана све би Турци до Млетака били освојили...”. А какав је био положај власти у оновременој Црној Гори, илуструје писмо Хаџи Мехмед-паше владици Василију од 29. априла 1755. године. Поред осталог у вези с неплаћањем харача у писму се каже: „...Имам над у Бога да од моје рике и у море утећ нећеш него ћу те живог на колац набити, а све ћу оне главаре повјешати, којизи се око тебе находе...”.¹⁵

У најранијим документима из доба Петровића релативно често је присутна ријеч о глади. У писму изванредном провидуру, владика Сава 1740. год. правда Мајињане, да их „је велика глад смела и невоља...” да не дођу на поклоњење „када сте им заповиједили”, а 23. фебруара 1748. провидуру каже: „...и заиста, г., хоће погинут пук от глади. Мене су досад све изјели што смо имали: и жито и аспре. Сад немам ни себе ни њима, но се надамо...”.¹⁶ У писмима владике Саве у марту и у априлу 1764. год. Читамо о глади Грбљана да су „и почели су умират и неће живи остат” од глади, а владика Василије у фебруару 1748. и у августу 1763. год., у обраћању провидуру пише о доласку „жита под Котор” и моли „да га не би трговци от мјеста прекуповали но народ сам да купује и крајина да се прехрани... е да

¹⁰ Петар I Петровић, *Посланице*, Цетиње, 1993, 270.

¹¹ *Ibidem*, 241.

¹² *Ibidem*, 236.

¹³ *Зборник докумената...*, 268, 269

¹⁴ *Ibidem*, 192

¹⁵ *Ibidem*, 241.

¹⁶ *Ibidem*, 201

би крајину от глади прехранио...”.¹⁷ Исти владика Василије 1764. год. пише изванредном провидуру за „игумана Исајију манастира Свете Петке... да би ваше преузвишено г-дво одержали њега с његовијема манастирскијема људма да не помру од глади до новогa жита...”.¹⁸ И његушки главари о потраживању некога дуга за потражиоце кажу да „...сиромаси трпјет ни чекат не могу, е умирају от глади...”.¹⁹ Илустративне и суморне, о оновременој Црној Гори, су ријечи владике Петра I у писму которском поглавару 1825. г. Поводом понуде за „једног лијечника у своја мјеста имати” ради „пресађеније кравскијем кнојем от крастах”. „...но моје тешке жалости што је, видећи да ови народ нем о чем живјети, не видим никакве душевне ни тјелесне ползе да се умножава, нако да от глади умире, оли по причини велике тјескоте и несташнице да један другога бије и ћера, сљедоватељно по мојему плачевному разсудденију боље да дјеца од крастах по полученији свјатаго крештенија умиру, него ли кад нарасту да будут гладни и несташницом принуђени туђе имуће грабити и своју браћу бити и ћерати, јер они кои от крастах умру неже имати грехи које имаду они што от крастах преболе”. А у својим *Мемоарима* Никола I Петровић о години послјије рата са Турском 1862. каже: „као да је Бог хтио овај народ провести кроз свако и најтеже искушење, пусти одмах иза рата над Црном Гором и гладну годину, какву је мучно икада очекивала”. У таквој унутрашњој економској ситуацији, одржавање трговачких веза са сусједима је било од великог егзистенцијалног значаја за оновремену Црну Гору, што је представљало посебну бригу власти.

У таквим односима простор за развијање здравствене културе и здравствених функција је био веома сужен. У расположивој ми грађи могле су се пратити болести владика и неких главара, али не и њихово лијечење. У писмима изванредном провидуру може се пратити здравствено стање владике Данила. У писму од јануара 1728. године „...како смо дошли јучер у неђељу овђен доље у Махине веома трудно и мучно од храмоће ножне...”, од 20. априла 1728: „...доље ноге све изтрухле и избишале...”, 1728-1730 (?): „Ја сам у ноге зло болан, а и у очи мало здрав”, 8. јула 1729. г.: „...има 15 дни како ми је удрило у лијево кољено у неку стару рану нека нова немоћ алити стара она рањена болијест, тер не могу ни пјешице ходит, ни се на коња припет, нити се могу куђе животом макнут да послужим...”, 22 јула 1729 г.: „...ми смо стари и у ноге љуто болесни, а и у очи, и у руке не много здрави, ма у срдце, фалећи г-на Бога, и здрави и вљерни, и ништа фалсо

¹⁷ *Ibidem*, 200, 280

¹⁸ *Ibidem*, 284

¹⁹ *Ibidem*, 221

не пишемо...” и 16. августа 1729: „...него сам фалио и очима, а другому не дам да ми пише”.²⁰

И владика Сава у писмима провидурима болује, па 22 IX 1739. каже: „...зашто има пуно времена како смо немоштни от болести...”, 18. марта 1741: „...Нас је спопала болест, те не могу служит ваше пресвијетло господство како би потреба била...”, 12. априла 1741: „...фата ме огањ, но ми прости мојпреузвишени г-дине”, 12. јула 1747: „...зашто сам лоша живота”, 20. јула 1752: „Ево ти се находимо слаби почијевајући у постељи...”, 7. октобра 1760: „Иштемо грацију у ваше преведрости да нам опростите поради били смо слаби”, 9. децембра 1765: „...ако смо у тијелу и слаби от болести, али смо у памети здрави, фала Богу...” и 10. маја 1766. год.: „...но смо остарили и очима фалили. Давно смо се родили...”.²¹

Владика Василије о својој болести пише 27. јула 1755. г. Ивану Милошевићу: „Ма сам ја све заборавио при себе, зашто ме боли десна рука и десна нога и находимсја у постељу...”.

Још неколико писама о болести Вука Станишића. Посебно интересно је његово писмо изванредном провидуру од 16. XI 1727-1728 (?), у којем каже: „...ево два мјесеца данах како сам у постељу болестан. Нити сам се надао ја, ни другизи да ћу остат, но тако Бог и мати божја погледаше њиховијем оком, те сам, фалећи Бога, најбоље. *Ма да не би фрајшер ои сѣаса* (подвукао В. К.) који је стајао у мене педесет данах, до сад бих под земљом био...”. Исти Станишић у јулу 1739. године пише изванредном провидуру: „...али сам болан у жестоком огњу... у овому огњу не могу ни о себе радити...”.²²

И сердар Станиша Станишић пише изванредном провидуру 24. децембра 1747. године: „...ако ми се болест огњена не поврати”, а 18. новембра 1748: „...Ево 56 данах како из постеље изиша нијесам и бјеше ме почео остављат огањ...”.²³

Из свих ових писама може се симптоматски наслутити о каквим се болестима радило, а никако о начину лијечења, сем донекле код болести Вука Станишића: „...да не би фратер от спаса ...до сад бих под земљом био”. У свим овим поменима о болестима владика и главара нигдје се не помиње мидиг – вјероватно су лијечени лаичком, односно емпиријском медицином.

И владика Петар I у својим *Посланицама* пише „октобра 1. – 1827”: „...а сувише што сам оболио и ноге изгубио...”.²⁴ Тада је владика био на прагу дубоке старости. Да је то било вријеме видара, ранара, травара, односно на-

²⁰ *Зборник докумената...*, 74, 79, 83, 89, 91, 95.

²¹ *Ibidem*, 122, 137, 157, 186, 228, 272/273, 303, 307.

²² *Ibidem*, 72, 121.

²³ *Ibidem*, 195, 206.

²⁴ Петар I Петровић, *Посланице*, 329.

родне медицине, види се из писма Стијепа Мартиновића из Цетиња изванредном провидуру од 5. октобра 1774. године. У писму каже: „...Разумјесмо вашу госпоцку заповијед, а за овога рањеника њему је нога сломљена од кољена до шљанца, од кости није утекло ништа, а ја по мојој души видам га и видаћу како брата оли сина, а ту хоће спеназа много, ма сада писат не умијем докле преболи али умре. Таде ћу ви све предат у писмо кад буде вријеме о(д) тога. И остајем на служби медугу – Стијепо Мартиновић, из Цетиња”.²⁵

Иако је у оновременој Црној Гори народна медицина била главни „ослонац” становништву за лијечење свакодневне патологије, у посебним случајевима, а зависно и од материјалних могућности, коришћени су стручни љекари и болнице у Котору. Владика Василије моли, 29. јануара 1756. г., изванредног провидура за „...тога ђакона Самуила да би сте заповијели медугу у шпедал њега болестна лијечит, зашто нема тко за њега пенђат...”,²⁶ а за вријеме владике Петра I, због неке „несретње” болести, војвода Богдан Мартиновић из Бајица је био на лијечењу у Котору код тамошњих љекара.²⁷ И Петар II Петровић Његош, иако је у „Горском вијенцу” „озваничио” етномедицину, прихватајући је и сâм у појединим фазама своје тешке болести, користио је у лијечењу которског окружног љекара др Вићенца Голђија, а за консултације и др Петра Маринковића, такође љекара из Котора. Ријечи Вука Мандушића у „Горском вијенцу”:

„Бјеше ми се снаха помамила,
без путах је ништа одржати!

Отвара’ јој књиге на пророке:
неки каже – „На сугреб је стала’,
неки каже – „Сплеле је мађије’.

Свуд је води по манастирима
И читај јој масла и бденије...”

одсликавају погледе оновремене вјерске медицине у свим облицима, као год и ријечи сердара Јанка:

„свагда носим рена уза себе
и трнову драчу у оптоку...”

Кроз „објашњење” Вука Мићуновића за „несрећну мору” сердара Јанка: „...но си, ето, кâ чабар дебео, па те сало, кад лежеш задуши”, Његош се приближава погледима и савремене медицине код те и такве патологије. Ријечима војводе Драшка: „...јоште млади а обезубили, све лижући оне по-

²⁵ *Зборник докумената...*, 329.

²⁶ *Ibidem*, 29.

²⁷ Драгићевић Р., *Прилоз историји саниитета у Црној Гори (3)*, Записи, год. XIV, књига XXV, април 1941, Цетиње, 221.

сластице, од жеље се сад наједох меса...”, илуструје и савремене погледе на зубно здравље.²⁸

Познато је да је др Nicollo Pinelli, „...љekar у Будванском срезу...од 23. децембра 1828. г...”, лијечио у манастиру Стањевићи изнад Будве председника сената Ивана Ивановића Вукотића.

Из Његошевих писама которском поглавару сазнајемо да је на Цетињу од 1837. године постојала школована бабица Angelica Stratico. Писмо је од 17. маја 1843. године и гласи: „Нека Анђелика Стратико, која, као што она исповиједа, не могући у Будви са својим занатом бабичења прибављати себи дневно неопходимо садржаније, јошт 1837. године дошла је у Црну Гору, гдје се те исте године удала за некојега Ђорђија Стефановића и гдје се и сада налази...”²⁹ Трагом овога писма, у „Almanacco provinciale della Dalmazia” смо се увјерили да се радило о школованој бабици, питомици Прималске школе у Задру.³⁰ Она је остала на Цетињу све до 1860. године, односно пуне 24 године. Она представља прву особу „са образовањем из здравствене области, бар што се тиче трудноће и порођајне проблематике”,³¹ која је живјела у старој Црној Гори, а у XIX вијеку и једину са тако дугим боравком у њој. Колико је својим боравком била у функцији помоћи у трудноћи и порођају, с обзиром на дубоко урезане традиционалности у овој области, није нам познато због недостатка изворне грађе,³² али је као „баба Анђушу” помиње др Петар Миљанић у својим „Цртама из судске медицине”, везано за вјештачења код силовања, трудноће и импотенције за потребе и по налогу Сената.³³ Још увијек је то доба народне медицине, али већ на прагу првих корака научне медицине.

Вратимо се сада здравственој функцији у вези са заразним болестима у оновременој Црној Гори. Заразне болести у свијету, далеко у прошлим вјековима, доводиле су до великих помора становништва. Куга, колера, велике богиње ...су представљале праву мору и на њихов помен би настајала права паника и бјежање из насељених мјеста. Пuteви заразе су обично ишли преко сусједних турских територија. Владика Василије пише 28. октобра 1751. године изванредном провидуру: „...а будући куга и(з) Сарајева

²⁸ Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, Титоград, 1974, 91, 111, 122, 134.

²⁹ Петровић П., *Цјелокућина дела*, књига 9, Писма III, Просвета, Београд, 1955, 45.

³⁰ *Almanacco della Dalmazia per l' anno 1838*, Zara, Dalla Tipografio dei Fratelli Battara.

³¹ Миљанић Н., *Неки подаци о здравственим приликама за вријеме Петра II Петровића Његоша*, Српски архив, 5, год. 97, Београд, 1969, 647.

³² Кусовац В., *Докторска дисертација*, Нови Сад, 1992, 157.

³³ Протић М., *Медицина у законодавству Црне Горе*, VIII научни састанак Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветерине, Београд, 1962, 5.

никад не излази, колико ис Цариграда...”.³⁴ С обзиром на положај Црне Горе између турске и млетачке територије, млетачке власти су и код најмање доставе и сазнања обавјештавале, некада и пренаглашено или политички смишљено, власт у Црној Гори, захтијевајући мјере предострожности према турској територији, као уобичајеном изворишту заразних болести. Код владике Петровића су увијек наилазили на кооперативност од значаја и за своје становништво, чиме је та активност добијала атрибут здравствене функције власти, са елементима лаичког „епидемиолошког” извиђања и превентивних мјера затварањем границе према турској територији, до изоловања и спаљивања куће или кућа обољелих. На обавјештење млетачког провидура у децембру 1737. године о појави куге на турској територији, владика Сава му одговара 30. децембра: „...Ми ниже подписани јесмо примили вашу поштовану књигу у коју заповиједате да сјетујемо ову крајину да се чувају от болести која се чула и јест у Бар. *Писали смо кнезовима и сѣарјешинама на све банде да се имају добро чувати и да се моле з-ну Богу и блаженој Госји* (подвукао В. К.) да они сачувају и уставе исту болест који могу уставит и смиловат се на кршане. Госп. п. и п., Црногорци су с Турцима у рат, те не иду у градове турске...”. У даљем тексту писма владика указује провидуру да „је већи страх да је трговци не донесу морем, како су и прије исти Паштровићи у себе је унијели...”, чиме показују и познавање и праћење епидемиолошке ситуације.³⁵ Из страха од ширења болести из заражених крајева, млетачке власти су уводиле карантин, а црногорске затварање границе према турској територији. И 1760. године, код појаве куге у Албанији, млетачки провидур је обавијестио о томе владика Саву. Услиједио је владичин одговор 12. августа исте године. Он гласи: „...Примили смо вашу преведру књигу и лијепо све разумјели вашу преведру заповијед што ми заповиједате поради болести божјега страха. Колико смо чули за ту болест да се била указала украј Скадра у једно село, *ми смо ња час ови њук авизали и зајријешили да се сваки има чувати од зла и сувише силали смо чојка близу Скадра на уходу да види шћо је и како је* (Подвукао В. К.), ма каже добро и да неће зла бит, ако Бог да, а Бог ће све сачувати и блажена Госпа...³⁶ Кооперативност је трансформисана у здравствену функцију власти.

Поново се „болест божјег страха”, у јануару 1765. године, појавила у Босни, Далмацији и епиру, у јесен и у Херцеговини, а потом у зимским мјесецима 1765/66. у Грахову. Истовремено је записана појава куге у Подго-

³⁴ *Зборник докумената...*, 225.

³⁵ *Ibidem*, 115.

³⁶ *Ibidem*, 272.

рици и околини, укључујући и околину Скадарског језера.³⁷ На провидурово обавјештење, владика Сва одговара 9. децембра 1765. године: „Прими смо вашу пресвијетлу књигу и све разумјесмо што заповиједате. Г-не п., ако смо у тијелу и слаби от болести, али смо у памети здрави, фала Богу. *Ми смо сваке нећеље силали своје људе да зледају иде ли ња болесїи найријед к нама* (подвукао В. К.), ма фала Богу, овамо се не примиче, но како је љетос била у Подгорицу и преко Подгорице, тако је и сад, а Црна Гора, и Ријечка нахија, и Црвничка Нахија, и Жабљак и пут Скадра то је све здраво, фала Богу, а ми често пишемо главарима да се сваки чува...”³⁸

„Болест божјега страха” се и наредних година одржавала на сујеним, тада турским територијама (Никшић, Подгорица, Скадар), са продором 1767. године и у неколико села Црмничке нахије, па и у Боку Которску.³⁹ У сјеверној Албанији се јављала епидемија куге 1770-1771. године, а одатле преко Подгорице прелази у Љешанску и Црмничку нахију и на Цетиње. По већ уходаном систему, народни главари предузимају мјере изолације у сврху немијешања становништва и обраћања провидуру у котору. Тако се гувернадур Јован Радоњић и сердар Јован Петровић са Његуша, 28. септембра 1772. године, обраћају изванредном провидуру са молбом „от наше стране и свијех главарах његушкијех и вас збор на искуп *да нам њошљетје људе вјешїе у овакве сївари да она мјестїа исчистїе...*” (подвукао В. К.).⁴⁰ Још један доказ развијене здравствене функције, односно развијене одговорности власти у заштити становништва од заразних болести.

Кооперативност као здравствена функција црногорских владика Петровића по питању заштите становништва од заразних болести ће бити посебно интензивна за вријеме владике Петра I, али сада већ с аустријским властима у Котору, као и племенским главарима у оновременој Црној Гори. Иако је „куга или црна смрт” дошла са истока 1347. године и раширила се по Европи 1348, ни наредни вјекови нијесу били поштеђени од њене „косидбе” људских живота. И у XIX вијеку она ће представљати „прави бич Божји” или „болест божјег страха”. У једном извјештају из 1818. године, сердар Саво Пламенац пише владици Петру I: „...за страшну болијест која се находи у Глухи до, у братство Масоничића”, због чега се „...разбјежа народ по гори и не саставља се нитко један за другијем... Пазар на Вир разметнули су да пазара није. Берчељани, Сотонићи и Бољевићи *сїтавили су сїтраже и ниїко се не мијеша и не сасїавља с Глуходољанима у Буковича-*

³⁷ Живојиновић Д., *Здравсївене ѓриликe у деловима данашње Црне Горе у време Шћейана Малої (1767-1773)*, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, Anno XIV*, 2, MCMLXXIV, 64.

³⁸ *Зборник докумената...*, 326.

³⁹ Живојиновић Д., *Здравсївене ѓриликe...*, 65.

⁴⁰ *Зборник докумената...*, 326.

нима (подвукао В. К.). У Буковик била се показала у кућу Перовића и умрело је троје чељади и није и(х) нитко упоа, ного Буковичани заждали кућу перовића и све је изгорјело и кућа и чељад у кућу...⁴¹ Резултат владине кооперативности је и долазак „ћесаро-краљевских медика, да виде од које болести се чељад у вашу нахију умиру и да науче како би људи могли своје болестнике лијечити...”. У овој Посланици „Црмничанима от нас Владике Петра” владика препоручује „да их са свом стимом и благопристојним, начином, колико љевше и боље можете, сусретете и дочекате...”.⁴² У одговору владици Петру I, Саво Пламенац каже: „...иста комисија састојала је (од) два доктора – Крашковић и Ферети...”. Пошто се „болест божјег страха” и даље ширила и стигла у Брчеле (Црмница) и Штитаре (Љешанска нахија), чија „су се сва чељад из онога селенија по горама разбјежала...”, то је владика Петар I у сталној преписци са которским поглаваром. Он га обавјештава и о кретању болести и мјерама које предузима, па каже: „...Ја сам немедљено послао наредбе у поменуту нахију да кућу *куџом ойшровану уйале, шако и у сва окружна мјестиа да сйраже йосша-ве...*”.⁴³ И наредних година владика Петар I одржава у крајевима пограничним са Турском, а и због других заразних болести. У писму од 7. јуна (н. к.) 1825. г. Которски поглавар пише владици Петру I: „...У згуду те се један врач од овога Окружија употребио пут стране Светога Јевстатија у Добрићу на пресађеније крастах...”, па је том приликом „пресађеније крастах” добило и „27-оро чељади од Заказах, принадлеженијех обштеству његушкому...”.⁴⁴ Због страха од ширења „наравних красти” которски поглавар у истом писму нуди „тамо једнога врача за растријет исто пресађеније кроз пространу државу од Црне Горе”, иако су, према владиним ријечима, домороци „...привикли от назад тридесет и више годиштах привијати красте малољетној дјечици”.⁴⁵ Преписке са которским поглаваром је било и 1829. године у вези са бјеснилом.

И Петар II Петровић Његош је наставио стопама својег претходника у погледу заштите од заразних болести. Праћењем епидемиолошке ситуације у земљи и окружењу, па на писмо Микела Мартелинија о „болијест говеђу”, истог извјештава у мају 1831. године „...да опоменуте болијести ни гдје није на околичним мјестима чути, акамоли в Черногорје”.⁴⁶ У писму истом Мартелинију 31. децембра 1831. године а у вези с извјештајем „...да

⁴¹ Драгићевић Р., *Прилоз истџорији санишетиа у Црној Гори (I)*, записи, Гласник цетињског историјског друштва, год. XIV, књига XXV, Цетиње, фебруар, 1941, 86.

⁴² Петар I Петровић, н. дј., 167.

⁴³ Драгићевић Р., н. дј., 167.

⁴⁴ *Ibidem*, 92.

⁴⁵ Драгићевић Р., н. дј., 141.

⁴⁶ Петар Петровић Његош, *Писма I*, 1830-1837. Просвета, Београд, 1951, 55.

се је у Црној Гори појавила некаква болест од које по Вашему писму умире много народа...”, Његош ставља до знања „...да ми сада имамо сенат и националну гвардију, по којима уредбама ми знамо сваку ствар што се у Црној Гори чини...”.⁴⁷ У склопу здравствених функција у оновременој Црној Гори, Његош је 1837. године „...данас разаслао окружно писмо њо Црној Гори да се свуда њо зреници штурске Албаније њосстави кордун и да сипраже сипрожајше њазе...”, па увјерава которског поглавара да „...се Црногорци не мијешају са жишљима штурске Албаније...” (подвукао В. К.).⁴⁸

Здравствене функције у Црној Гори ће почети добијати у квалитету са почетком ангажовања француских љекара у доба књаза Данила, односно крајем 1858. или почетком 1859. године, у својству дворских љекара, које ће са прекидима трајати све до 13. маја 1888, када је посљедњи од њих, др Феврије (*Jean Baptiste Fevrier*) напустио Црну Гору.⁴⁹ Њихов долазак ће представљати почетак нешто шире еманципације научне медицине – без обзира на званичну номинацију „дворски љекари”, њихово присуство и ангажовање мимо Двора и мимо професионалне активности у ужем смислу ће оставити видне и значајне трагове у развоју здравствених функција и здравствене културе у Црној Гори. Први од њих је био Луј Пол Тедески (*Luis Paul Tedeschi*), који је остао непуне двије године. и баш он, као први од њих, био је, поред лијечења књажеве породице, много ангажован и у лијечењу становника Црне Горе, „...који су му се често обраћали за љекарску помоћ...”.⁵⁰ Други од њих је био др Панкраци (*Jacques Toussein Pan-krazy*), „...који је, ... стигао у јуну 1861. г. ...” и остао до средине јуна 1865. године. Крајем љета 1867. године је стигао др Алфред Булоњ (*Alfred Boulogne*) – остао је само годину дана. Свој, иако кратак боравак у Црној Гори овјековјечио је у Паризу 1869. г. књигом „LE MONTENEGRO, LE PAYS ET SES HABITANTS” (Црна Гора и њени становници). И четврти по реду, др Г. Frilley, са својим сарадником Ј. Влаховићем 1876. г. написао је студију „LE MONTENEGRO CONTEMPORAIN” („Савремена Црна Гора”). И једна и друга књига су отвориле француској и европској јавности странице живота оновремене Црне Горе. Исхрана, хигијенске и здравствене прилике, болести и лијечење у Црној Гори обрађени су у посебним поглављима. Према Д. Вујовићу, др Frilley је остао скоро пет година. И посљедњи од њих, др Frilley је у два наврата у Црној Гори остао скоро 10 година (1873-1880 и 1886-1888).

⁴⁷ *Ibidem*, 97.

⁴⁸ *Ibidem*, 417.

⁴⁹ Глас Црногорца, 15 маја 1888.

⁵⁰ Вујовић Д., *Француски љекари у Црној Гори у дружој њоловини XIX вијека*, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, Anno XIV, 2, MCMLXXIV, 78.

У другој половини шездесетих године XIX вијека, под утицајем страшне „кољарне” године или сугестија ондашњег дворског љекара др Frilleya, појавили су се у Црној Гори први државни љекари: др Јован Ђустинијани (1867-1870) као цетињски љекар и др Јован Аслани 1869. до новембра 1870. г. као „брдски љекар”, па до краја 1872. као цетињски. Тешка епидемија колере 1867. године, пред којом „...стајаху Црногорци немоћни, с прекрштеним рукама, гледајући само пустошење дотле никад невиђено”, била је изазов и подстицај за развијање нужних здравствених функција власти, почев од веома интензивне кооперативности с аустријским властима у Котору, па преко ових са Намјесништвом у Задру, односно с одговарајућим Министарством у Бечу, чији ће резултат бити „...да се пошљу лијечници у Црној Гори за радити околу болестника од колере...”. Пошто је у „свој Округу Боко-Которско” било „три сама лијечника”, то је, уз ангажовање Министарства из Беча, била обезбијеђена циркулација њихових љекара кроз Црну Гору за вријеме епидемије колере.⁵¹ Ова епидемија је била наставак оне из 1866. године у Прусској, Италији, Чешко-Моравској, Мађарској... Она је имала „...утицаја на политичка збивања уносећи, макар и привремено, траг сумње у односе између Србије и Црне Горе...”.⁵²

На унутрашњем плану, као „директна посљедица колере која је 1867. године десетковала народ ...”, било је и даље ангажовање љекара: др М. S. Weisera крајем 1873. на Цетињу, др Косте (пребјегао из турске војске) 1872. на Даниловграду, др Н. Пападопола у Црмници и др Кајамација у Ријечи Црнојевића.⁵³ Р. Драгићевић је записао да је концепт уговора са др Weisegom написао лично књаз Никола. „На жалост, недовољне финансијске могућности црногорске државе и одсуство сваке удобности за живот у тадашњој Црној Гори довели су убрзо до тога да се тај за народ неопходно потребни подухват угаси”.⁵⁴ Даље ће остати у функцији дворских љекара: др Милан Јовановић Морски (Бомбајски), др Роко Мишетић, др Светислав Симоновић и као посљедњи др Божидар Перацић.⁵⁵

И поред свих тешкоћа, развојна кривуља здравствених функција, односно санитарске службе у Црној Гори, у другој половини XIX вијека је у асцендентном ходу. Круна таквих је подизање Болнице „Данило I” на Цетињу, прве болнице на територији ондашње Црне Горе, која се развијала на

⁵¹ Драгићевић Р., н. дј. (2), 146-150.

⁵² Јовин С., *Епидемија колере у Црној Гори 1867 године и њене епидемијске посљедице*, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, Anno XIII*, Fasc. I-II, MLM-LXXXIII, 59, 63.

⁵³ Петровић Д., *Први државни љекари у Црној Гори*, Медицински Записи, 20, Титоград, 1967, 34-42.

⁵⁴ *Ibidem*, 42.

⁵⁵ *Ibidem*, 21-24.

модерним научним основама и која ће у наредним деценијама бити окосница развоја санитарске службе и здравствених функција у држави. Са њом ће почети здравствена функција стационарног лијечења и из ње ће се ширити све друге здравствене функције од значаја за здравље народа.⁵⁶ Болница је грађена од новца добијеног продајом поклона поводом рођења, односно крштења престолонаследника Данила – гест књаза Николе и кнегиње Милене достојан пажње и поштовања и примјеран за све будуће генерације Црногораца.

Подизању Болнице „Данило I” на Цетињу је претходило популарисање идеје и потребе за таквом установом. У листу за политику и књижевност „Црногорац”, који је почео излазити 23. јануара 1871. године, већ у његовим првим бројевима, у два наставка, излазио је чланак под називом „Наше домаће потребе”, који се односио на потребу за оснивањем народне болнице. Дио текста гласи: „Пишући ове врсте, намијењене срећи нашега народа, излази нам пред очи још једна околност која је по нашем увјерењу, тако велика и важна да не би управо знали казати би л’ народње здравље било потпуно обезбијеђено и при умноженом броју ученијех љекара, ако не би ову околност узели сасвијем у обзир. Ова околност је народна болница ...”. И даље каже: „...Пристајемо, дакле овом светом послу, ... оснујмо народну болницу, ... оваки су споменици најдостојнији човјештва”.⁵⁷ Околности су биле наклоњене овој идеји, јер је 17. јуна 1871. године „Његова Свјетлост књаз Никола I обдарен, милошћу божјом, здравијем мушкијем чедом...”. С обзиром на даљи ток догађања то ће означити и рађање здравствене функције стационарног лијечења у Црној Гори.⁵⁸ Болница је грађена од средине априла 1872. до краја маја 1873. године, али ће се „двери” Болнице „Данило I” широм отворити у намјенске сврхе у другој половини новембра 1875. године за „страдајуће Херцеговце” и све оне „којима помоћ требаше”, без разлике „вјере и народности”. Тада је лично књаз Никола позвао др Валерија-Вала Томића из Пучишћа на Брачу, који се тих дана налазио као љекар-добровољац у Жупи Никшићкој, да прими и организује рад ове Болнице. „Тако је Далматинац, односно Хрват, др Валерије Томић – добровољац у Херцеговачком устанку, био први љекар прве црногорске Болнице, а самим тим и њен први управник”.⁵⁹ Тако је крвљу рањеника из Херцеговачког устанка и Црногорско-турског рата означен почетак прве болнице у Црној Гори.

Почетком јануара 1876. године, др Валерије Томић је предао Болницу Мисији Црвеног крста, која се „најпохвалније” изразила „о раду и чистоти,

⁵⁶ Кусовац В., *125 година...*, 13.

⁵⁷ „Црногорац”, лист за политику и књижевност, 9, 20 март 1871.

⁵⁸ *Ibidem*, бр. 47, 18 децембар 1871.

⁵⁹ Кусовац В., *125 година...*, 15.

која постоји у болници”.⁶⁰ Из ове Болнице руска санитетска екипа „почиње располагати свој даљњи рад односно осталих болница”, које су се отварале за потребе све већег броја болесних и рањених. Тиме ће Болница у току црногорско-турског рата бити у функцији ратне хирургије. Завршетком рата, руска санитетска екипа је, у марту 1878. године, „сав материјал са шпитаљем” предала „под управом црногорске владе”.⁶¹ Те, 1878. године су проширене здравствене функције Болнице отварањем при њој прве апотеке у Црној Гори, чији је управник и оснивач био Јово Дреч, несвршени студент медицине.

Територијално проширење Црне Горе последице побједоносног рата је омогућило трајно увођење државних здравствених функција, које ће бити темељене на послјератним реформама устројства државне управе (1878/79. г.). У организацији Министарства унутрашњих дјела је заступљена и санитетска служба, односно Закон о устројству Министарства унутрашњих дјела од 8. априла 1903. године у његовом саставу је Санитетско одјељење „са новим задацима на пољу здравствене службе и јавне хигијене”.⁶²

На пољу проширења здравствених функција, долазак др Милана Јовановића – Батута, за чије ангажовање је посредно преко својег министра Јована Павловића био заинтересован и сам књаз Никола, био је од немјерљивог значаја. Млади и високо медицински образовани лекар из Сомбора, на мјесту управника Болнице и начелника Санитета представљао је камен темељац даљег развоја ове установе и санитетске службе у „цијелој земљи”. Организацију здравствене службе он поставља на савременим основама, води борбу против надрилекарства, расписује „Стјечај” за окружне лекаре, проучава здравствено стање народа (о чему упознаје извјештајем лично књаза Николу), издаје часопис „Здравље – лекарске поуке народу” итд. Са њим су одређени путеви развоја и у ратовима и у миру, што је била својеврсна проба утемељености Болнице, државе и цјелокупног санитета.⁶³

Његовим одласком, 1882. године, његово започето дјело ће са пуно жара и успјеха наставити у истим функцијама др Петар Миљанић од 1884. па до смрти 1897. године. Уредбе и прописи из области санитета, које је са толико смисла и умјешности предлагао и доносио Батут, његов наслједник и досљедник др Петар Миљанић ће крунисати у „Зборнику правила, прописа и наредба у санитетској струци Кнежевине Црне Горе”. На оригиналу Зборника је својеручно књаз Никола написао: „Усвајам предложени нацрт Мог

⁶⁰ Петровић Д., *Подизање „Данилове болнице” и прве године њеног рада*, Медицински записи, 15, Титоград, 1964, 89-101.

⁶¹ Пламенац С., *Историја здравствене културе Црне Горе*, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, Anno XIV, 2, MCMLXXIV, 6.

⁶² Глас Црногорца, Год. 32, бр. 16, 12 април 1903.

⁶³ Кусовац В., *125 година...*, 16.

Министра унутрашњих дјела и наређујем му, да се стара о тачном извршавању ових Правила и Прописа, а свима и свакоме да им се покоравају”, што је својеврсна илустрација система управљања и истовремено степена интересовања суверена за овај сегмент живота државе. Иако још увијек са недовољним бројем љекара у Црној Гори, ударно мјесто у Зборнику заузима одредба да „нико не може бити љекар у Црној Гори ко није свршио медицинске науке и добио диплому на једном од познатих европских универзитета”. Ова одредба представља јасну илустрацију степена развоја медицинске мисли и праксе у Црној Гори, са јасним одређењима и власти према надрилекарству. Кроз личност др Божицара Перацића, др Станка Матановића и др Стева Огњеновића на челним функцијама црногорског Санитета, обезбијеђен је континуитет модернизовања санитетске службе и проширења здравствених функција у Црној Гори.

Међународно признање црногорске државе је дјеловало подстицајно да се „живо ради на уређењу санитетске струке...”. Поред Болнице на Цетињу, отварају се: „Књегиње Зорке” у Никшићу од продатих поклона добијених приликом њене удаје и у Подгорици – прва 1887. а друга 1888. године. Повремено су отворане и у Бару и Улцињу у вријеме већих епидемија маларије. Због финансијских тешкоћа, а и због већ стеченог угледа „Данилове болнице”, болнице у Никшићу и Подгорици су престале да раде 1892. године.⁶⁴ Ј. Кујачић помиње и „болницу за педесет кревета”, подигнуту на Орјој Луци 1859. г. која је након неколико мјесеци затворена, па поново отворена као болница „Књегиње Олге Данилове”. „Одбор за сиротињу”, који је финансирао изградњу ове болнице, није имао средстава и за њено одржавање.⁶⁵ Године 1904, поред Даниловграда је подигнут „Дом за умоболне”, чији је управник од 1907. године био др Јован Кујачић. За подизање овог Дома, 1898. године је на Цетињу, на иницијативу самог књаза Николе, организован Одбор за прикупљање добровољних прилога. И поред тога, тежи болесници су упућивани у Шибеник.

Почетак XX вијека је означио и почетак стручне зубо-здравствене заштите, одобрењем праксе др Стефану Гутовићу из Женеве и Хафис Хасану из Цариграда у првој половини 1902. године. Већ 1906. године такво одобрење је за Улцињ добила Евросина Березина, а 1910. и Ристо Куслев – обоје зубни љекари. Већ тада, и сва окружна мјеста имају љекаре, које поставља санитетско одјељење Министарства унутрашњих дјела. У организацији здравствене заштите се остварује сарадња са иностранством: од уједа бијесног пса болесници су упућивани у Будимпешту, а касније у Ниш, гдје

⁶⁴ Петровић Д., *Санитетска служба у Црној Гори од 1852-1890*, Споменица Болнице, 1873-1973, Цетиње, 36.

⁶⁵ Кујачић Ј., *Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1918 године*, Београд, 1950, 108/109.

је основан Пастеров завод, из Беча је наручивана лимфа за вакцинације, серум против дифтерије, завојни материјал итд.

У овом периоду па све до краја живота самосталне Црне Горе, упоредо са модернизацијом здравствених функција, ради се и на доношењу новог Санитетског законика, чијим нацртом су обухваћене „све здравствене потребе народа према савременим приликама у којима се у то доба налазила Црна Гора”.⁶⁶ Реконструкцијом Данилове болнице 1912. године створени су оптимални услови за стационарно лијечење. На свечаном отварању је, у свом говору, књаз Никола рекао: „...Нека су на аманет и теби и свијема твојијема друговима и сатрудницима сви они, који на вратима овога дома љубави спрам ближњега закуцају, да у њем потраже љекарску помоћ...”.⁶⁷ Те године је у Болници уведено електрично освјетљење, а већ наредне године она је добила и Рентгенов апарат. За све ово вријеме и књаз/краљ Никола показује лично интересовање за развој здравствене заштите, посебно Данилове болнице, иако је и влада у својој надлежности поклањала велику пажњу здрављу народа. И постављање камена темеља дјечјој болници на Цетињу је у складу са плановима развоја здравствених функција у земљи. И ратови овог периода, иако сметња развојним концептима, нијесу то били влади сердара Јанка Вукотића да „У своме штампаном програму од 31. јануара 1914 ...” донесе и „Приједлоге о измјенама у санитетској струци”. Овим „приједлозима” су предвиђене „веће болнице на Цетињу, у Подгорици, Никшићу, Пљевљу и Пећи, а мање ...у Колашину или Бијелом Пољу и у Бару”. За цетињску болницу програм је предвиђао 200 постеља, од којих на Хируршком одјељењу 100, на „одјељењу за унутарње болести са инфекционим одсјеком 50 постеља. Овоме потоњему додало би се и одјељење за умоболне са 50 постеља...”. „...Исто тако требало би придодати Цетињској болници и један бактериолошко-серолошки институт”.⁶⁸ Ови „Приједлози” су предвиђали још и „стручно образовање нижег санитетског особља”, „војно-санитетску струку”, „стручну обуку цивилних и војних љекара”, „оснивање медицинског колегијума” итд. То ће бити посљедњи дах самосталног живота оновремене Црне Горе и крај пута од народних видара и травара до доктора медицинских наука у вријеме династије Петровић Његош.

⁶⁶ Кујачић Ј., н. дј. 106.

⁶⁷ Цетињски вијесник, бр. 19, 3 март 1912.

⁶⁸ Драгићевић Р., *План Владе сердара Јанка Вукотића о народном здрављу*, Медицински Записи, 25, Титоград, 1972, 200-204.

Dr Vasilije KUSOVAC

HEALTH SERVICES AT THE TIME OF THE PETROVIĆ NJEGOŠ DYNASTY

Summary

In the first part of his paper, the author deals with the historical, geographical, climate, socio-economic, religious and other elements as reasons for the slow development of health services, ie. for the prolonged survival of folk medicine at the time of the Petrović Njegoš dynasty. As an illustration of then circumstances and referring to the available material, he describes the health condition, or rather illnesses of the following bishops: Danilo, Sava, Vasilije, Petar I and Petar II, as well as of some national leaders. The then ruling system in Montenegro is presented as reflected in the bishops and tribe leaders, sirdars and dukes, as well as their personal engagements at the appearance of plague, cholera, small-pox and other infectious diseases. The work contains the correspondence of bishops and national leaders on the occasion of epidemics in the neighbourhood as well as the description of measure undertaken in order to prevent further expansion of the disease. The usual measures for the protection of Montenegrin population from infectious diseases, which also meant meeting the demands of the authorities in Boka Kotorska for the protections of their own territories, included closing the border towards the Turkish territory, appointing guards, assigning special people to go on patrol, isolating affected houses of villages, or even burning the houses, giving orders and coordinating the relations with Venetian or Austrian authorities in Kotor.

The author also stresses the importance of French military doctors' engagements as secretaries, ie. court physicians, for the development and expansion of health services under the rule of Prince Danilo. On the basis of the available material, he links the appearance of the first state doctors to the disastrous epidemic of cholera in Montenegro in 1876.

A special section in the paper is dedicated to the erection of Danilo I Hospital in Cetinje and the importance it had for the development of health services in Montenegro, as well as to the reforms in the organization of the state after the victorious Montenegrin-Turkish war, ie. after the international recognition of Montenegro as a sovereign state. The author emphasizes reciprocal relation between the development level of state functions and this segment of indispensable people's needs.

The work follows the development of health services under the rule of the Petrović-Njegoš dynasty, starting from the time of folk healers, through the time of their suppression by the development and organization of modern health services in the second half of 19th century, up to the termination of the independent Principality, ie. Kingdom of Montenegro.

